

KS. STANISŁAW GRAD
S. HELENA CABAŁA

ARCHIWUM DIECEZJALNE W ŁODZI

1. INFORMACJE WSTĘPNE

Archiwum Diecezjalne Łódzkie mieści się w gmachu Kurii Biskupiej przy ul. Worcella 1, 91-458 Łódź.

Służy zainteresowanym codziennie w godzinach od 9—14 oprócz niedziel i świąt.

2. ORGANIZACJA ARCHIWUM

Podstawą prawną zorganizowania tej instytucji była erekcja diecezji łódzkiej bullą „Christi Domini” papieża Benedykta XV z dnia 10 grudnia 1920 r.¹ Liczyła ona 5 dekanatów, 67 parafii², 100 kapłanów³.

Na mocy upoważnienia pierwszego biskupa diec. łódzkiej (d.l.) Wincentego Tymienieckiego z dnia 3 września 1921 r. (nr 607), ks. dr Jan Bączek wikariusz generalny d. l. odebrał z Kurii Metropolitalnej Warszawskiej akta parafii, które weszły w granice nowej diecezji łódzkiej (sto dziewiętnaście jednostek), oraz akta osobiste (sto teczek)⁴.

Po ostatecznym ustaleniu granic diecezji łódzkiej bullą Piusa XI „Vixdum Poloniae unitas” z 28 października 1925 r.⁵, 48 parafii z diecezji wrocławskiej doszło do łódzkiej. Dokumentację odnoszącą się do tych parafii oraz tamtejszego duchowieństwa przekazano z Włocławka naszemu Archiwum w terminie późniejszym. Diecezja łódzka oddała znowu diec. wrocławskiej dekanat kłodawski, która pismem z dnia 16 grudnia 1925 r. potwierdziła odbiór 31 jednostek akt dotyczących tegoż dekanatu⁶.

Biskup Wincenty Tymieniecki, który w myśl Konkordatu zawartego ze Stolicą Apostolską powołał do życia Diecezjalną Komisję Konserwatorską, obejmującą pieczę nad zabytkami sztuki⁷, nadał dalszy bieg sprawom organizacyjnym Archiwum Diecezjalnego.

¹ AAS XIII (1921) s. 249—251.

² Wykaz parafii należących obecnie do diecezji łódzkiej, których akta wydano z Archiwum Archidiecezji Warszawskiej. Acta Curiae Dioecesanae Lodziensis 65/1: Archiwa, Biblioteki, Muzea, Zabytki 1921—1951 s. 3—5.

³ Lista księży należących do diecezji łódzkiej, których akta osobiste wydane zostały z Archiwum Kurii Archidiecezji Warszawskiej. Tamże s. 7—8.

⁴ Protokół zdawczo-odbiorczy sporządzony jeden dla Kurii Warszawskiej, drugi dla Kurii Łódzkiej, przez obie strony zarówno odbierającą, jak i wydającą został przeczytany, przyjęty i podpisany. Warszawa, dn. 9 września 1921 r. Ks. Aleksander Fajęcki kanclerz Kurii Warszawskiej, ks. Jan Bączek. Tamże s. 1.

⁵ AAS XVII (1925) s. 521—528.

⁶ Kuria Biskupia, Włocławek 16 grudnia 1925, L. 5871, wik. gen. bp sufragan Wojciech Owczarek, kanclerz ks. Wincenty Gmachowski. Acta Curiae D. L., 65/1: Archiwa, B,M,Z 1921—1951 s. 17.

⁷ Dr Kazimierz Kaczmarczyk dyrektor Archiwum Państwowego w Poznaniu: W sprawie archiwów diecezjalnych. „Wiad. diec. łódz.” 1927 s. 44.

Instytucja ta rządzi się statutem i regulaminem diecezjalnym archiwów kościelnych, z adaptacją do własnych potrzeb. Ma też instrukcję opracowaną przez dwa synody łódzkie⁸.

Korzystając z wiekowego doświadczenia Archiwum Diecezji Włocławskiej, instytucja nasza oparła swoje dalsze działanie na jego statucie i regulaminie z 1960 r., w redakcji ks. prof. dra Stanisława Librowskiego⁹, z przystosowaniem do własnej sytuacji. Uwzględniono też statut ramowy dla bibliotek diecezjalnych¹⁰.

Archiwum Diecezjalne w Łodzi podlega biskupowi ordynariuszowi, który powołuje jego dyrektora. Dyrektor ma do pomocy stałego pracownika umysłowego. W wypadkach ważniejszych wspólnie z kancle rzem Kurii Biskupiej Łódzkiej (KBŁ) omawiają załatwiane sprawy, należące do kompetencji rady archiwalnej.

3. ZASÓB ARCHIWALNY

Zakres rzeczowy archiwaliów obejmuje zasięg terytorialny diecezji łódzkiej. Posiada archiwalia odziedziczone i wytworzone od czasu erekcji. W skład tego zasobu wchodzi:

a) Akta Konsystorza Generalnego Archidiecezji Warszawskiej, dot. kościołów i duchowieństwa XIX w.

Akta Konsystorza Foralnego Piotrkowskiego z diec. kujawsko-kaliskiej, dot. kościołów i duchowieństwa XIX w.

Akta Konsystorza Foralnego Łowickiego Archidiecezji Warszawskiej, podobnej treści, XIX w.

Rozporządzenia Biskupa Diecezji Kujawsko-Kaliskiej, XIX w.

b) Akta parafii i klasztorów z obszaru diecezji łódzkiej (z czasu przynależności ich do archidiecezji gnieźnieńskiej, a potem archid. warszawskiej i diec. włocławskiej) w. XVI—XX, zwrócone przez Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Łodzi Kurii Biskupiej diecezji łódzkiej (po wojnie) 14 kwietnia 1978 r.

c) Zespół otwarty akt Kurii Biskupiej Łódzkiej od 10 grudnia 1920 r. Akta ogólne diecezji: akta działalności Kurii, Biskup Ordynariusz, listy, odezwy, władze duchowne (łącznie ze Stolicą Apostolską, z Prymasem, z Sekretariatem Episkopatu). Konferencje i Komisje Episkopatu, koresp. z Kuriami. Akta administracji ogólnej (koresp. z kapłanami i parafiami innych diecezji), jurysdykcja, rekolekcje, koresp. z osobami prywatnymi, straty wojenne, rewindykacja, statystyki, dyspensy, beatyfikacje, kanonizacje, Kongresy Eucharystyczne, Rok Jubileuszowy, wydawnictwa diecezjalne. Akta administracji gospodarczej (sprawy własnościowe) władze świeckie, instytucje (Seminarium). Akta działalności organów Kurii, referaty i komisje, stowarzyszenia religijne, bractwa, wierni. Akta szczegółowe dekanatów, parafii, osobiste kapłanów, zakonów i zgromadzeń. Wydział duszpasterski. Szkolnictwo.

⁸ I Synod Diecezjalny w Łodzi 1948 r.: Inwentarze, archiwa s. 84—85, 159—162. II Synod Diecezji Ł., 1958 r. s. 94—95, 113—115.

⁹ „Kron. Diec. Włocł.” 1960 s. 383—389.

¹⁰ Bp Walenty Wójcik: Projekt statutu i regulaminu biblioteki diecezjalnej (seminaryjskiej), Lublin 1961.

4. PRACOWNICY ARCHIWUM

Pod pieczęcią biskupa Wincentego Tymienieckiego, przy pomocy duchowieństwa i pracowników Kurii Biskupiej Łódzkiej Archiwum Diecezjalne rozpoczęło swoją działalność.

Kancelarz Kurii ks. prał. Wiktor Bilski, kapłan z archidiecezji lwowskiej, mian. kanclerzem KBŁ dnia 29 czerwca 1921 r.¹¹, z urzędu miał troskę o akta wytworzone w kancelarii biskupiej i o Archiwum (kanon 372 § 1 KPK z 1917 r.).

Pierwszym archiwariuszem był ks. Klemens Greffkowicz, kapłan diecezji płockiej, mian. dnia 1 września 1925 r., pełniący jednocześnie obowiązki drugiego notariusza KBŁ¹². Następni archiwariusze (dyrektorzy) pełnili te funkcje kolejno:

Ks. Jan Frontczak, mian. dnia 7 kwietnia 1932 — 13 marca 1961, nadto notariusz Sądu BŁ¹³. Oprócz ks. Frontczaka od dnia 1 listopada 1937 do 13 marca 1961 r. był archiwariuszem i dyrektorem Muzeum D. Ł. ks. Henryk Rybus¹⁴, który po wojnie pracował w duszpasterstwie, w Seminarium i na ATK w Warszawie.

Ks. mgr Ryszard Salski, mian. dnia 13 marca 1961 — 1 marca 1968 r.¹⁵. Ks. Jan Wiktorowski, mian. dnia 1 marca 1968 — 21 grudnia 1968 r.¹⁶. Dnia 21 grudnia 1968 r. biskup ordynariusz dr Józef Rozwadowski zlecił nadzór nad Archiwum Diecezjalnym księdzu doktorowi Władysławowi Ziółkowi, który pełnił także obowiązki notariusza KBŁ¹⁷.

Aktualnym dyrektorem Archiwum Diecezjalnego w Łodzi jest ks. dr Stanisław Grad, mian. dnia 25 sierpnia 1970 r.¹⁸.

Współpracownikiem umysłowym dyrektora Archiwum Diecezjalnego i Kurii Biskupiej Łódzkiej pozostaje od dnia 14 września 1961 r. s. Helena Cabała, służebniczka Najświętszej Maryi Panny (starowiejska).

5. POMIESZCZENIE ARCHIWUM

Archiwum D. Ł. w okresie organizacji zajmowało dwa pokoje. Obecnie posiada składnicę akt, pomieszczenia na akta, na księgi metryczne oraz pracownię. W latach 1962—1983 Archiwum zostało powiększone o trzy nowe pomieszczenia dla usytuowania wzrastającego zasobu archiwalnego. Wykonano regały na akta XIX w., księgi metryczne i roczniki czasopism diecezjalnych.

Zakupiono trzy szafki biblioteczne oszklone na katalogi, biuletyny oraz inne potrzeby; dwie szafy drewniane z przystosowaniem ich do użyteczności archiwalnej. Odnowiono i zakonserwowano wszystkie sprzęt użytkowany (krzesła, biurka, stare szafy).

Wykonane zostały cztery szafy pancerne, w których mieszczą się:

- a) akta osobowe kapłanów diecezji łódzkiej,
- b) akta parafii pozałódzkich (w kancelarii KBŁ),
- c) akta parafii łódzkich wg dekanatów (pokój obok kancelarii),
- d) akta Kapituły K. Ł. i książki referatu gospodarczego.

¹¹⁻¹⁴ Akta osobiste kapłanów zmarłych.

¹⁵⁻¹⁸ Akta osobiste kapłanów zatrudnionych.

6. REWINDYKACJA ZASOBÓW

Do 1939 r. Archiwum posiadało księgozbiór liczący przeszło 4000 tomów. W zbiorach muzealnych było ponad 90 pergaminów, nie licząc eksponatów i cennych zabytków kościelnych. Zbiory muzealne i biblioteczne, wywiezione w maju 1941 r., prawie w całości przepadły. Odtąd Archiwum nie posiada własnej biblioteki. Nie ma potrzeby prowadzenia jej. Rolę tę spełnia doskonale bogato wyposażona Biblioteka Seminarium Diecezjalnego.

W lutym 1945 r. biskup ordynariusz Włodzimierz Jasiński powrócił do Łodzi. Po nawiązaniu kontaktu z ówczesnym delegatem Rządu Kazimierzem Mijalem, uzyskano wstęp do gmachu Kurii Biskupiej organizującej życie religijne. Archiwum nie było czynne.

Po kilku miesiącach wykryto, że akta Kurii Biskupiej znajdują się w Strykowie k. Łodzi¹⁹. Magistrat m. Łodzi zwrócił Kurii Biskupiej tylko pewną część zasobu. Cenniejsze dokumenty rozgrabiono, inne zdewastowano. Po wojnie otrzymaliśmy w transporcie rewindykowanych archiwaliów oraz książek, razem trzy skrzynie a 224 druki, pochodzące z bibliotek KBŁ, Archiwum, Seminarium Duchownego, kościołów parafialnych, stowarzyszeń katolickich i duchowieństwa. Nadeszło kolejną Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu²⁰. W odzyskanej własności znalazły się akta archiwalne należące do diecezji częstochowskiej, dotyczące 6 dekanatów, 95 parafii i 5 klasztorów. Po wzajemnym porozumieniu obu stron, delegowany został po odbiór archiwariusz diecezjalny ks. dr Walenty Patykiewicz²¹. Archiwum Akt Dawnych Diecezji Włocławskiej przesłało do Kurii Diecezjalnej w Łodzi 7 paczek akt, dotyczących się przeważnie diecezji łódzkiej²², które zwieziono do Włocławka z okazji rewindykacji akt od 1945 r. Wśród nich były również niektóre archiwalia dotyczące archidiecezji warszawskiej; po dokonaniu segregacji zostały zwrócone właścicielowi. Odwrotnie — diecezja łódzka przekazała do Archiwum Diecezjalnego we Włocławku akta dekanatu sieradzkiego²³.

Rok 1978 zakończył starania o rewindykację archiwaliów umiejscowionych w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Łodzi (pl. Wolności 1). Skonfiskowane przez Niemców m.in. zasoby Archiwum Diecezjalnego Łódzkiego w latach 1939—1945, zwłaszcza księgi metrykalne i stanu cywilnego z parafii tej części obszaru, która podczas wojny została wcielona do tzw. Kraju Warty, umiejscowiono w ówczesnym Archiwum Miejskim w Łodzi; archiwalia zaś skoncentrowane z terenu diecezji wywieziono do Poznania. Złożono je tam częściowo w Archiwum Państwo-

¹⁹ Ks. Jan Zdźarski: Dzieje Kurii Biskupiej. „Wiad. diec. łódz.” 1967 s. 142.

²⁰ Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu, Lubrańskiego 1, Poznań, dnia 4.07.1949, L. dz. 201/49: Powiadomienie o transporcie. A 65/1: Archiwa, B,M,Z 1921—1951 s. 162.

²¹ Kuria Diecezjalna w Częstochowie, Częstochowa dnia 23.10.1951 r., L. 3427: Zawiadomienie o delegacji ks. dra W. Patykiewicza po odbiór akt. Ks. dr Stanisław Zimorowicz w/z wikariusza generalnego. A 65/1: Archiwa, B,M,Z 1921—1951 s. 170.

²² AADDW, Włocławek dnia 30.10.1951 r. Ks. dr Stanisław Librowski kierownik Arch.: Powiadomienie o wysyłce. A 65/1: Archiwa, B,M,Z 1921—1951 s. 171.

²³ Archiwum Diecezjalne we Włocławku, Włocławek, 8 kwietnia 1961 r. L. dz. 26/61, Ks. dr St. Librowski dyrektor: Podziękowanie za przekazane akta dekanatu sieradzkiego. A 65/1: Archiwa, B,M,Z 1921—1951 s. 171.

wym (Reichsarchiv), częściowo w powstałym wówczas specjalnym urzędzie, gromadzącym materiały do swoich badań demograficznych terenów n. Wartą (Gausippenamt). W latach 1946—1948 archiwalia te zostały przekazane tymczasowo do obecnego Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Łodzi. Kurii Biskupiej zwrócono tylko niektóre, wchodzące przed wojną w skład Archiwum Diecezjalnego w Łodzi.

O zarządzenie rewindykacji zwrócił się z prośbą do Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych w Warszawie biskup łódzki dr Michał Klepacz (pismem z dnia 29 listopada 1961 r., L. dz. 4203/61)²⁴. Działania skuteczne w tej sprawie podjął biskup dr Józef Rozwadowski ordynariusz łódzki, kierując pismo do prof. dra Tadeusza Walichnowskiego dyrektora NDAP w Warszawie (dnia 3 marca 1978 r., L. dz. 240/78)²⁵.

Okazując przychylność dla poruszanej sprawy, wspomniany dyrektor zarządził przekazanie akt prawowitemu właścicielowi (11 marca 1978, Nr OP-51-7).

W następstwie tego dr Leon Turajczyk dyrektor Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Łodzi dokonał przekazania akt wraz ze spisem:

- akta kościelne diecezji łódzkiej z lat 1795—1939, 122 ja, 4 mb;
- akta kościelne parafii łódzkich z lat 1896—1941 (raptularze urodzonych, zaślubionych i zmarłych, księgi metrykalne, protokoły przedślubne, aneksy do akt ślubnych, korespondencja) 339 ja, 14 mb;
- akta kościelne innych parafii rzymskokatolickich XVI—XX w. (księgi urodzeń, małżeństw, zgonów) 876 ja, 26 mb;
- bulla erekcyjna diecezji łódzkiej wydana przez papieża Benedykta XV dnia 10 grudnia 1920 r. (pisana na pergaminie z pieczęcią ołowianą i ozdobnym sznurem).

Protokół sporządzony w 4 egzemplarzach otrzymali: 1 egz. Archiwum Kurii Biskupiej Diecezji Łódzkiej, 3 egz. Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Łodzi. Przekazał dyrektor dr Leon Turajczyk, przyjął kanclerz Kurii ks. dr Władysław Ziółek, Łódź, dnia 14 kwietnia 1978 r.

W odzyskanej własności są pewne archiwalia spoza obszaru diecezji łódzkiej. Jest przewidziane powiadomienie zainteresowanych o posiadaniu tychże i wydanie właściwym Kuriom Biskupim.

Akta dziewiętnastowieczne, które ocalały z zawieruchy wojennej a znalazły się czasowo w gmachu Wyższego Seminarium Duchownego Łódzkiego, przy ul. Św. Stanisława 14, zostały w 1967 r. przewiezione do Archiwum Kurii Biskupiej Łódzkiej. W 1972 r. złożono je w osobno urządzonym na ten cel pomieszczeniu z nowymi regałami. Archiwum partykularne widawskie oddało znikomą część uratowanych ksiąg metrycznych z tego samego wieku. Cenniejsze archiwalia, eksponaty i przedmioty z Widawy zdążyli Niemcy wywieźć w głąb Rzeszy.

7. KONSERWACJA AKT

Dla zabezpieczenia i konserwacji akt stwarza się jak najlepsze, w miarę możliwości, warunki przestrzenne. Lokal obrany na Archiwum jest suchy, aby uchronić zbiory od zawilgocenia i pleśni, niszczenie przez szkodniki. Szafy są ustawiane bokiem do okien, zamykane, by nie narażać ar-

²⁴ ADE 65/2: Archiwum Diecezjalne w Łodzi, vol II, od 1961 s. 10.

²⁵ Tamże s. 60.

chiwaliów na pokrycie się kurzem. W tym też celu na jednej ścianie pomieszczenia (zbiór akt otwarty) są w użyciu zasłony zdejmowane do prania. Szafy otwarte, nowsze (regaly) zbudowane w latach 1966, 1977, 1979 i 1980 są przewiewne, mają sprzyjać prawidłowej konserwacji zbiorów. Chroni się też papier, dbając o staranne ułożenie akt w teczkach i segregatorach, aby uniknąć niepotrzebnie zagięć; uszkodzenia są naprawiane. Akt erekcji diecezji łódzkiej umieszczony jest w futerale tekturowym z otworami wentylacyjnymi, pod zamknięciem. Stosuje się częste sprzątanie pomieszczeń, odkurzanie elektroluksem, nawilgotnienie i przewietrzanie w porze cieplej codziennie.

Akta są oprawne, zszyte, w teczkach i segregatorach. Dla zabezpieczenia akt zniszczone teczki zastąpiono nowymi. Wykonała je drukarnia łódzka w 1965 r., z preszpanu, w liczbie jednego tysiąca, z nadrukiem: Akta Kurii Diecezjalnej Łódzkiej; Akta osobiste kapłanów. Na akta zakonów oraz zgromadzeń męskich i żeńskich założono stojące segregatorki. Wykonały je wg podanego wzoru Łódzkie Zakłady Poligraficzne w 1978 r., dwieście sztuk.

Książki referatu gospodarczego Kurii (rachunkowe i inne) zostały zszyte i oprawione w introligatorni. Czasopisma diecezjalne wszystkich diecezji w Polsce od 1946 r. ułożono rocznikami i oprawiono w twarde okładki w introligatorni; dochodzą nowe roczniki na bieżąco.

8. PORZĄDKOWANIE I INWENTARYZOWANIE AKT

Od 1961 r. rozpoczęto gruntowną pracę nad organizacją i porządkowaniem zwiezionych po rozproszeniu wojennym akt. W kolejności rozłożono akta na zespoły zamknięte i otwarte wg klucza archiwistyki kościelnej. Pracą kierował nowo mianowany dyrektor Archiwum ks. mgr Ryszard Salski. W tym celu została zaangażowana stała siła s. Helena Cabała s. NMP. Akta wymagały gruntownego oczyszczenia, naprawy uszkodzeń, wymiany teczek, założenie nowych. Przyjęto układ rzeczowy i chronologiczny, zwiększono ilość pomieszczeń, szaf, regalów, potrzebnego sprzętu (przy skromnym budżecie kurialnym).

Nową rzeczą dla Archiwum Diecezjalnego jest inwentaryzacja. Zespół otwarty akt diecezji i Kurii Biskupiej Łódzkiej ułożono rzeczowo i hierarchicznie, z oznaczeniem nowej sygnatury wg zasad podanych na seminarium archiwistyki kościelnej w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, przeprowadzonym od dnia 26 do 30 czerwca 1967 r. przez ks. prof. dra Stanisława Librowskiego. (Uczestniczyła w nim s. Helena Cabała, pracownica Archiwum Diecezjalnego w Łodzi i otrzymała zaświadczenie nr 149, Ośrodek Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych KUL, Lublin, dnia 30 czerwca 1967 r., kierownik ks. Stanisław Librowski).

9. UDOSTĘPNIANIE ZASOBU

Do 1967 roku mniej było zgłoszeń do Archiwum, a do tego kwerendzistów nie notowano. W latach 1967—1984 załatwiono na miejscu 125 badaczy oraz innych kwerendzistów. Drogą korespondencyjną odpowiedziano na 164 petycje podobnych użytkowników. Należy jeszcze dodać, że kapłanów diecezjalnych zazwyczaj nie obejmowano tą statystyką.